

Isključuje li kritičko mišljenje povjerenje u epistemičke autoritete?

Prijic-Samaržija, Snježana

Source / Izvornik: **Prolegomena : Časopis za filozofiju**, 2020, 19, 5 - 26

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.26362/20200101>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:856864>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Isključuje li kritičko mišljenje povjerenje u epistemičke autoritete?

SNJEŽANA PRIJIĆ-SAMARŽIJA

Sveučilište u Rijeci, Filozofski Fakultet, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka
prijic@uniri.hr

IZVORNI ZNANSTVENI RAD – PRIMLJEN: 07/09/2019 PRIHVAĆEN: 15/01/2020

SAŽETAK: U članku argumentiram u prilog stavu da kritičko mišljenje ne isključuje povjerenje u epistemičke autoritete ili stručnjake i da je u kulturi neznanja opasno ustrajavati na ovoj opreci. Ovaj stav zahtijeva istraživanje što znači misliti kritički ili, preciznije, što kritičko mišljenje čini epistemičkom vrlinom. U prvom dijelu bavim se istraživanjem zašto se kritičko mišljenje smatra intelektualno odgovornim epistemičkim djelovanjem, oslanjajući se pritom na teorijski okvir i pretpostavke epistemologije vrlina. U drugom dijelu istražujem tradicionalnu opreku između kritičkog mišljenja i povjerenja u epistemičke autoritete u čijim je korijenima konceptualna veza kritičkog mišljenja i epistemičke autonomije. U trećem dijelu pokušavam pokazati da povjerenje u epistemičke autoritete (stručnjake) nije u suprotnosti s epistemičkom autonomijom i epistemičkom kvalitetom, već je, što-više, u opreci s epistemičkim porocima epistemičkog egoizma i neodgovornosti. Također pokušavam istražiti epistemičke i izvanepistemičke razloge zbog kojih je kritičko mišljenje suprotstavljeno povjerenju u stručnjake. Članak zaključujem ukazujući na porazne epistemičke posljedice koje u kulturi neznanja ima pogrešno izjednačavanje kritičkog mišljenja sa samostalnim formiranjem vjerovanja. Naime, tvrdim da unutar raširene kulture neznanja, kritičko mišljenje shvaćeno u opreci prema epistemičkim autoritetima ne samo što dobiva neprihvatljivo značenje već rezultira ozbiljnom krizom prosvijećenosti.

KLJUČNE RIJEČI: Kritičko mišljenje, epistemička autonomija, povjerenje u epistemičke autoritete, epistemologija vrlina, epistemička odgovornost.

Uvod

Što znači misliti kritički? Što znači misliti kritički u kulturi (neznanja) u kojoj se problematizira stručnost i stav epistemičkih autoriteta u korist stava da svatko (bez obzira na stručnost) ima pravo biti saslušan?

Na kritičko se mišljenje referira kao na etičko ili političko “pravo na vjerovanje” koje je vezano uz pravo svakog građanina da se njegov glas čuje (DeNicola 2017, Nichols 2017). Međutim, potrebno je zapaziti da je takav zahtjev politički i etički opravdan, ali epistemički prazan, jer se ne referira na epistemičku kvalitetu i vrijednost tog vjerovanja. Rasprostranjena “kultura neznanja” (DeNicola 2017) upravo i jest karakterizirana činjenicom da je razumijevanje kritičkog mišljenja ispražnjeno od epistemičke kvalitete na način da se neznanje u formi mnijenja smatra jednakovrijednim znanju ili vjerovanjima utemeljenim na epistemičkim vrlinama. Time se napušta pojam objektivnosti ili osjetljivosti na istinu¹ ili epistemičku kvalitetu. Cilj je ovog članka istražiti što uistinu znači misliti kritički ili, preciznije, što kritičko mišljenje – kao epistemičko djelovanje *par excellence* – čini epistemičkom vrlinom.

1. Epistemička vrlina kritičkog mišljenja

Ključan zaokret u epistemološkim raspravama koji je donijela epistemologija vrlina je stav da epistemička evaluacija ne treba biti usmjerena na epistemički status – opravdanje i istinosnu vrijednost – propozicije, nego na epistemičke vrline epistemičkog djelatnika ili spoznavatelja. Fokus epistemologije vrlina je evaluirati epistemičko djelovanje pojedinca (ali i skupine ili kolektivnog entiteta), njegove postupke prilikom formiranja, odbacivanja ili revidiranja vjerovanja kao epistemički ili intelektualno odgovorne, savjesne, autonomne, odvažne, radoznale i slično.² Među

¹ Pojmove “istine”, “osjetljivosti na istinu” (*truth-sensitivity*) ili epistemičke vrijednosti postupka da “vodi do istine” (*truth-conduciveness*) u ovom članku koristim kao generičke pojmove koji referiraju poglavito na stav da postoji objektivna epistemička vrijednost ili epistemička kvaliteta. Izvan je zadatka koji sam si zadala ulaziti u rasprave o monizmu istine ili pluralizmu epistemičkih vrijednosti koje uključuju opravdanje, racionalnost, razumijevanje, usklađenost s dokaznom građom, rješavanje problema i sl. Također neću ulaziti u raspravu da li i u kojoj mjeri pluralizam epistemičkih vrijednosti dovodi u pitanje vrijednost istine. Uobičajilo se da se epistemička vrijednost razumije u smislu epistemičkog postignuća ili epistemičkog uspjeha koji se najčešće artikulira kroz tradicionalnu epistemičku vrijednost istine (iako, zapravo, epistemičko postignuće ima daleko veći obuhvat i uključuje sva ranije spomenuta epistemička postignuća). Upotreba pojma “istine” vezana je u ovom članku uz prihvaćanje šireg okvira epistemologije vrlina, koja istinu primarno ne veže uz svojstvo propozicije već epistemičko djelovanje (i motivaciju) koje ima za cilj postići istinita vjerovanja.

² Brojni su se filozofi u potpunosti priklonili epistemologiji vrlina ili su u nekoj mjeri u ovom pristupu pronašli elemente koje su ugradili u svoje teorije. Među ostalima valja spomenuti Lindu Zagzebski (1996, 1998), Johna Greca (2002), Ernesta Sosa (2007), Waynea Riggsa (2006), Lorraine Code (1987), Jamesa Montmarqueta (1993), Roberta Robertsa i Jaya Wooda (2007) te Johna Turrija i Marka Alfana (2017).

zagovornicima i simpatizerima epistemologije vrline, uvriježilo se razlikovanje između onih koji pišu o epistemičkoj vrlini *pouzdanosti* kognitivnih procesa spoznavatelja (percepcija, memorija, zaključivanje i sl.) i onih koji epistemičku vrlinu artikuliraju kao *odgovornost* spoznavateljeva epistemičkog postupanja prilikom formiranja vjerovanja. Preciznije, dok prvi epistemičkom vrlinom smatraju, primjerice, percipiranje detalja, brzo i pouzdano zapamćivanje, prisjećanje i slično, drugi vrlinu epistemičke odgovornosti pripisuju karakternim osobinama osobe poput radoznalosti, savjesnosti, odvažnosti i slično. Prva skupina (*reliabilists*) uže vezuju epistemičku vrlinu uz istinu na način da će, primjerice, epistemička vrlina pouzdane percepcije dovesti do istinitih vjerovanja, dok se druga skupina (*responsibilists*) primarno fokusira na razvijanje i kultiviranje vrline (epistemičkog karaktera) koje vode do budućih vrijednih intelektualnih postignuća. Treba reći da ova distinkcija nije rigidna jer, unatoč razlikama, obje skupine na koncu promoviraju intelektualni i epistemički razvoj spoznavatelja i vrijednost epistemičke kvalitete bilo u formi istine ili druge objektivne validnosti (Prijić-Samaržija 2018). Imajući u vidu da se bavimo pitanjem epistemičke kvalitete kritičkog mišljenja, obje strane bi se složile da se radi o vrlini bilo na način da je kritičko mišljenje pouzdana dispozicija koja vodi do istine ili da je intelektualno kvalitetna crta epistemičkog karaktera koja zaslužuje da joj se pripiše status vrline.

Neki zagovornici epistemologije vrline, osim njezine teorijske vrijednosti, eksplicitno naglašavaju i praktičnu primjenu ovakvog normativnog pristupa epistemologiji. Smatraju da epistemologija vrline osigurava primjeren okvir za *primijenjenu* ili *regulativnu* epistemologiju, za koju smatraju da istinski slijedi način na koji su Descartes i Locke razumijevali epistemologiju – kao “nastojanje da bude vodičem za epistemičku praksu”. Regulativna epistemologija je “odgovor na uočene nedostatke u ponašanju ljudi zbog čega nije samo zanimljiv izazov za profesore filozofije i pametne studente, nego i snažan praktični društveni izazov. Ova vrsta epistemologije teži promjeni (društvenog) svijeta” (Roberts i Wood 2007: 21). Treba reći da u konceptu primijenjene epistemologije vidim potencijal na koji ću posebno ukazati na kraju ovog članka.

Da bismo razumjeli zašto je kritičko mišljenje epistemička vrlina i u kakvom je odnosu s drugim vrlim epistemičkim postupcima potrebno je pobliže opisati neke intelektualne vrline. Primjerice, ljubav prema znanju je vrlina koja se očituje kao želja za znanjem i istinom te koja uključuje voljnost i sposobnost da se relevantne istine prenesu i drugima (Roberts i Wood 2007: 165). Intelektualna čvrstina označava epistemičko

postupanje prilikom formiranja vjerovanja koje je upravo toliko čvrsto da nije previše rigidno, ali nije ni previše opušteno (Roberts i Wood 2007: 206). Intelektualna hrabrost je epistemička dispozicija da se ne bude neosnovano prestrašen u formiranju vjerovanja, dok je intelektualna opreznost dispozicija da se ne srlja u neprimjerene rizike kako bi se došlo do intelektualnih rezultata (Roberts i Wood 2007: 219). Intelektualna poniznost usmjerava nas da ne budemo zaokupljeni svojom reputacijom, posebice kada ona negativno utječe na stjecanje ili dolaženje do intelektualnih postignuća (Roberts i Wood 2007: 250). Intelektualna autonomija je vrlina primjerene neovisnosti o tuđem intelektualnom vođenju i postignućima (Roberts i Wood 2007: 261), a intelektualna darežljivost je vrlina dragovoljnog dijeljenja znanja ili intelektualnih dobara, besplatno i slobodno – upravo zbog same naravi znanja (Roberts i Wood 2007: 293). Praktična mudrost sastoji se u epistemičkoj sposobnosti harmoniziranja zahtjeva za različitim intelektualnim vrlinama i primjerenom razrješavanju konflikata među njima (Roberts i Wood 2007: 311).

Imajući u vidu sve ove vrline, možemo se zapitati što kritičko mišljenje čini intelektualnom ili epistemičkom vrlinom. Upotreba samog pojma “kritičko mišljenje” vezuje se uz Johna Deweya, koji o kritičkom ili refleksivnom mišljenju piše poglavito u kontekstu razmatranja obrazovanja. Definira ga kao aktivno, ustrajno i pažljivo razmatranje nekog vjerovanja ili pretpostavljene forme znanja u kontekstu raspoložive dokazne građe u prilog vjerovanju, ali i onoga što iz vjerovanja slijedi, tj. daljnjih zaključaka koji se iz njega mogu izvesti (Dewey 1998 [1933]). Svakako korisno za razumijevanje kritičkog mišljenja jest i Deweyevo pojašnjenje onoga što nije kritičko mišljenje: brzo prihvatanje ideje koja bi mogla biti odgovor ili rješenje problema ili automatsko suspendiranje suda čim se pojavi i najmanja sumnja nisu kritičko mišljenje. Kritike od strane dogmatičnih političkih ili religijskih ideologija nisu kritičko mišljenje jednako kao što to nije i izvođenje zaključaka korištenjem algoritama (Dewey 1998 [1933]).

Jednako kao što opis bilo koje epistemičke vrline nije moguće strogo odijeliti od drugih, tako ni kritičko mišljenje nije moguće definirati kao zasebnu, odjelitu epistemičku vrlinu, svojim sadržajem diferenciranu od drugih. Držim da je kritičko mišljenje, kao savjesno i pažljivo razmatranje vjerovanja kako ga definira Dewey, u većoj ili manjoj mjeri sastavni dio svih intelektualnih postupaka koji se mogu okarakterizirati epistemički odgovornim ponašanjem. Ovo je posebice važno istaknuti jer mnogi, kako ću kasnije pokazati, kritičko mišljenje povezuju isključivo s vrlinom

intelektualne autonomije. Primjerice, ljubav prema znanju pretpostavlja kritičke rasprave koje uključuju pažljivo slušanje govornika, iznošenje kritičkih opaski, primanje kritičkih opaski i odgovaranje na njih. Intelektualna čvrstina pretpostavlja kritički stav kao lijek protiv dogmatizma i lakovjernosti. Intelektualna hrabrost, oprez i poniznost imaju za cilj spriječiti iracionalni otpor kritikama. Intelektualna autonomija zahtijeva da budemo primjereno kritični prema intelektualnom vođenju drugih ljudi. Intelektualna darežljivost je isto što i otvorenost prema kritičkim stavovima, a praktična mudrost i nije ništa drugo nego pomna metarefleksija kojom se razmatra utemeljenje i posljedice konflikta intelektualnih vrlina.

Iz karakterizacije kritičkog mišljenja kao postupanja koje treba biti označeno kao epistemička vrlina, može se bolje razumjeti i bit epistemologije vrlina: fokus analize i evaluacije izmješta se na aktivnu ulogu epistemičkog djelatnika i na epistemički izbor ili motivaciju povezanu s tom intelektualnom aktivnosti. Epistemologija vrlina tako osigurava konceptualni i normativni alat kojim se kritičko mišljenje uistinu može valorizirati kao epistemički poželjno ponašanje – što je bilo marginalno kao tema ili samo indirektno moguće unutar tradicionalnog normativnog pristupa fokusiranog na evaluaciju uvjeta koje propozicija treba zadovoljiti. Pritom nije presudno da li se vrlina kritičkog mišljenja razumije kao instrument za dolaženje do istinitog vjerovanja kao konačno poželjnog epistemičkog postignuća ili se kritičko mišljenje smatra osobinom spoznavatelja koja vodi do njegovog intelektualnog razvoja i epistemičke kvalitete njegovih vjerovanja. Ukratko, kritičko mišljenje čini intrinzični sadržaj svih epistemičkih vrlina i predstavlja sukus epistemički odgovornog postupanja.

2. Je li kritičko mišljenje uvijek epistemička vrlina?

Kritičko mišljenje, kao epistemički postupak koji uključuje savjesnu i pomnu refleksiju, moguće je razumijevati u opreci prema povjerenju u druge spoznavatelje, a posebno u epistemičke autoritete. Štoviše, upravo tako kritičko mišljenje definira Michael Huemer kada ga karakterizira kao epistemičku strategiju različitu od prihvaćanja tuđih sudova. Točnije, prema njemu, postoje barem tri strategije kojima pristupamo kontroverznim pitanjima: (i) povjerenje ili prihvaćanje mišljenja stručnjaka temeljem njihove ekspertize; (ii) kritičko mišljenje ili samostalno razmatranje i evaluiranje relevantne dokazne građe i argumenata; (iii) skepticizam ili

odustajanje od traženja odgovora. Prema Huemeru, povjerenje i skepticizam zasigurno nisu kritičko mišljenje. Međutim, prema njemu, upravo te strategije mogu biti superiorne kritičkom mišljenju (Huemer 2005).

Huemer uvjerljivo argumentira u prilog svom stavu da kritičko mišljenje nije uvijek i postupanje koje trebamo okarakterizirati kao intelektualnu vrlinu. Primjerice, zamislimo situaciju u kojoj postoji širok konsenzus između stručnjaka da je cijepljenje djece ključno radi održavanja njihovog zdravlja i prevencije bolesti i da su pokreti protiv cijepljenja iznimno opasni. U navedenoj situaciji u kojoj formiramo vlastiti sud, moguće je naprosto primijeniti strategiju povjerenja i prihvatiti ovaj stav stručnjaka. Međutim, ako netko želi primijeniti strategiju kritičkog mišljenja, na raspolaganju ima tri scenarija. U prvom scenariju može zaključiti da je epistemički najodgovornije osloniti se na stručnjake. U tom slučaju pokazuje se da kritičko mišljenje nije bolje od povjerenja. U drugom scenariju, moguće je da se spoznavatelj ne složi sa stručnjacima i da – prizivajući svoju epistemičku autonomiju – odluči samostalno donijeti sud. To znači da će izabrati zanemariti mišljenje obrazovanih, obučanih i dobro informiranih stručnjaka koji su posvetili značajnu količinu vremena i napora baveći se tim pitanjem i osloniti se na sebe – unatoč tome što nema baš nikakve intelektualne prednosti pred njima. Čini se da kritičko mišljenje u ovom slučaju implicira pretpostavku da zajednica znanstvenika nije ni po čemu pouzdanija i da griješi u donošenju sudova kao i bilo koji drugi spoznavatelj. Konačno, moguće je da spoznavatelj suspendira formiranje vjerovanja, oslanjajući se na epistemičku autonomiju i činjenicu da postoje neslaganja oko navedenog pitanja između stručnjaka i onih koji sudjeluju u, primjerice, antivakci-nacijskom pokretu. Kako god bilo, razmatrajući navedene scenarije, čini se da bi izbor kritičkog mišljenja bio jasna pogreška (ili, u najboljem slučaju, iracionalno gubljenje vremena), a povjerenje prema stručnjacima intelektualno odgovorna strategija (Huemer 2005).

Također postoje situacije u kojima je skepticizam strategija koja je bolji kandidat za intelektualnu vrlinu nego kritičko mišljenje ili povjerenje. Često o određenim pitanjima nema konsenzusa između stručnjaka poput, primjerice, o pitanjima genetski modificirane hrane, kloniranja ili poboljšavanja svojstava čovjeka. Ako se netko odluči za strategiju kritičkog mišljenja, dogodit će se jedan od dva moguća scenarija. Moguće je da će se, nakon razmatranja, odlučiti da je najbolje suspendirati sud i ne formirati vjerovanje – pri čemu kritičko mišljenje nije donijelo nikakvu dodanu vrijednost onoj da se odmah na početku odlučio za strategiju skepticizma. Alternativno, moguće je da spoznavatelj nakon kritičkog

razmatranja pitanja ipak donese neki sud o navedenim temama, unatoč tome što ga nisu mogli donijeti stručnjaci uza sve njihove kognitivne prednosti. Ovaj ishod opet implicira da spoznavatelj smatra da stručnjaci nisu ništa pouzdaniji od njega samoga. Kao i u prethodnoj situaciji, teško je prihvatiti da kritičko mišljenje može biti optimalna strategija ili strategija koja zaslužuje da joj automatski pripišemo epistemičku vrlinu (Huemer 2005).

Posljedično, čini se da nije uvijek epistemički odgovorno prakticirati kritičko mišljenje i da strategije poput povjerenja ili skepticizma mogu biti daleko epistemički odgovornije postupanje. Ako su stručnjaci posebno obučeni i pouzdani izvori znanja i podataka, onda se čini da nema opravdanog razloga smatrati da povjerenje u njih nije epistemički odgovorno dok je, naprotiv, odgovorno oslanjati se na samostalno kritičko promišljanje bez obzira na to kakvo je naše znanje i ekspertiza. Čini se da nas Huemerovo razmatranje upućuje na zaključak da bi trebalo razmotriti koji su uvjeti ili pretpostavke pod kojima je kritičko mišljenje epistemički najodgovornije postupanje. Preporuka o prakticiranju kritičkog mišljenja važila bi samo ako (i) nešto u vezi stavova stručnjaka ukazuje na to da su manje pouzdani ili sposobni od nestručnjaka za donošenje toga specifičnog suda, ili ako (ii) stručnjaci sami nisu prakticirali ili nisu bili u mogućnosti prakticirati kritičko mišljenje. U svakom slučaju, Huemer zaključuje da epistemolozi, koji visoko vrednuju kritičko mišljenje, ne bi trebali savjetovati ljudima da u svim okolnostima i u svakom pitanju izabiru strategiju kritičkog mišljenja (Huemer 2005).

Iako je Huemerova analiza instruktivna, sklona sam ipak ponešto drugačijem zaključku koji ću pokušati elaborirati u nastavku članka. Ne čini mi se da treba olako preporučiti skepticizam ili povjerenje kao strategije koje su često bolje od kritičkog mišljenja. Još manje držim da treba zaključiti da je kritičko mišljenje rezervirano jedino za stručnjake ili za ostale samo u rijetkim situacijama kada stručnjaka nema ili se oni ne slažu. Držim da je scenarij kritičkog mišljenja – nakon kojeg se spoznavatelj odlučuje za povjerenje, skepticizam ili oslanjanje na vlastiti sud – gotovo uvijek epistemička ili intelektualna vrlina. Drugim riječima, držim da nije optimalno da se spoznavatelj odmah, bez kritičkog promišljanja, odlučuje za povjerenje kao što nije intelektualna vrlina da se ostaje pri zaključcima svojeg kritičkog promišljanja bez obzira na stavove stručnjaka o tom pitanju. U ovom scenariju spoznavatelj, naime, prakticira epistemičku vrlinu koja na ispravan način važe epistemičku kvalitetu svoga stava i stava stručnjaka, a koja izostaje u situaciji automatskog povjerenja prema stručnjacima, ali i u situaciji inzistiranja na vlastitom kritičkom

mišljenju, unatoč stavovima stručnjaka. Treba primijetiti da Huemer, za razliku od Deweya koji je kritičko mišljenje poglavito odredio kao aktivno, savjesno i pažljivo razmatranje nekog vjerovanja, ključni naglasak stavlja na refleksiju koja isključuje oslanjanje na druge ili skeptičku opciju. U nastavku ću braniti stav da je Deweyeva općenita definicija kritičkog mišljenja prihvatljivija od Huemerove i da kritičko mišljenje ne isključuje povjerenje u stručnjake (kao niti skepticizam, iako o tome ovdje neću pisati). Pod pretpostavkom ovakvog razumijevanja kritičkog mišljenja, a za razliku od Huemera, može se tvrditi da kritičko mišljenje uvijek predstavlja epistemičku vrlinu.

Međutim, slažem se s Huemerom da ako kritičko mišljenje definiramo poglavito kao samostalno razmatranje i donošenje vjerovanja, kritičko mišljenje nećemo uvijek moći smatrati epistemičkom vrlinom. Lucidna Huemerova analiza upućuje me na zaključak da nešto nije ispravno u uvriježenom stereotipu da je kritičko mišljenje – shvaćeno kao samostalno razmatranje i donošenje vjerovanja – uvijek bolje od povjerenja u stručnjake (i skepticizma). Upravo je zato zanimljivo istražiti pretpostavke sadržane ili skrivene u tom stavu koji, začudno, dominira unutar dvije oprečne epistemološke tradicije – tradicionalne (analitičke) epistemologije i postmoderne revizionističke epistemologije.

3. Kritičko mišljenje ne isključuje povjerenje u stručnjake

Kako je uopće došlo do toga da se kritičko mišljenje suprotstavi dobrim epistemičkim strategijama poput povjerenja u stručnjake ili skepticizma? I što je najzanimljivije, kako je došlo do toga da se povjerenje u stručnjake proglasi intelektualnim porokom suprotnim vrlini kritičkog mišljenja?

Sklona sam objašnjenju da se ovdje ne radi o pitanju vrijednosti samog kritičkog mišljenja kao pomne i detaljne refleksije o uvjetima i posljedicama prihvaćanja nekog vjerovanja, već o dvjema skrivenim, a upitnim pretpostavkama koje se, prema potrebi, mobiliziraju u raspravama: s jedne strane, o pretpostavci idealiziranog spoznavatelja i, s druge, o pretpostavci nepostojanja objektivne epistemičke vrijednosti. Tradicionalna (analitička) epistemologija njeguje pretpostavku o idealiziranom epistemičkom djelatniku i idealiziranim epistemičkim okolnostima. Naime, čini se da je u pohvali kritičkog mišljenja (i kritici povjerenja u epistemičke autoritete) pretpostavljen spoznavatelj koji ima gotovo neograničene kognitivne sposobnosti i potpuni pristup evidenciji, tako da njegovo kritičko promišljanje uvijek i nužno dovodi do epistemički optimalnih ishoda. Međutim, zanemarena je pritom činjenica da djelu-

jemo u subidealnim epistemičkim okolnostima u kojima spoznavatelji imaju osobna kognitivna i socijalna ograničenja, ne mogu znati sve o svemu i formiraju vjerovanja bez adekvatne obaviještenosti o temi, bez odgovarajućih sposobnosti, zrelosti i motivacije da formiraju epistemički najkvalitetnija vjerovanja. Štoviše, u proces formiranja vjerovanja uključene su i vrlo specifične socijalne okolnosti poput društvenih stereotipa, predrasuda i drugih nevidljivih i vidljivih derivata socijalnih struktura moći. U takvim epistemički subidealnim, a zapravo realnim socijalnim okolnostima kritičko mišljenje ili oslanjanje na vlastite snage prilikom donošenja vjerovanja i epistemičkih odluka naprosto ne može uvijek generirati i najbolje epistemičke rezultate. Naprotiv, u subidealnim epistemičkim okolnostima, povjerenje u stručnjake može biti epistemički odgovornije od oslanjanja na vlastite ograničene sposobnosti. Druga pretpostavka dolazi iz posve suprotnog tabora postmodernista i socijalnih konstruktivista koji se revizionistički odnose prema epistemološkoj tradiciji, negiraju postojanje istine ili bilo kakve objektivne epistemičke vrijednosti (Goldman 2010). Štoviše, zagovaraju kraj epistemologije i tradicionalnih epistemičkih vrijednosti u korist opisivanja konverzijskih praksi ili sociologije znanja (Rorty 1979, Barnes i Bloor 1982). Ako nema epistemičkog kriterija za razlikovanje stavova, onda su svi jednako epistemički vrijedni i nema potrebe oslanjati se na druge, pa tako ni na stručnjake. Jedina epistemička vrijednost koja ostaje relevantnom je društveni kritički stav otpora prema dominaciji drugih, posebice stručnjaka kao privilegiranih elita ili simbola društvene moći. Upravo ove prikrivene pretpostavke vezane uz koncept kritičkog mišljenja generiraju i održavaju stereotip kontrapozicioniranja povjerenja u stručnjake kao epistemičke autoritete s jedne strane i epistemičke autonomije ili samodostatnosti s druge.

Pokušat ću u nastavku detaljnije razmotriti neke od argumenata iz kojih se navedene više ili manje skrivene pretpostavke izvode, nakon čega ću ih kratko i komentirati.

Platon, Descartes, Locke i Kant – svi oni su tvrdili da je traganje za istinom usko vezano upravo uz epistemičku autonomiju i samostalno istraživanje, pri čemu je uvijek istican filozofski ideal samodostatnog i na svoje vlastite intelektualne snage oslonjenog spoznavatelja. Kritičko mišljenje konceptualno je vezano uz nastojanje da se samostalno pažljivo procijene argumenti i dokazna građa, a suprotno tome da se automatizmom prihvaća sve što dolazi od drugih ili od autoriteta. Oslanjanje na druge općenito, pa i na stručnjake, smatralo se drugorazrednim intelektualnim postupanjem koje nema epistemičku težinu. Ako postoji opcija

da sami donesemo sud ili budemo poslušni imitatori tuđih stavova, čini se jasnim da drugo predstavlja eklatantni primjer intelektualne slabosti, lakovjernosti, epistemičke ovisnosti, intelektualne lijenosti i nesposobnosti, pa čak i moralno problematičan čin servilnosti i poniznosti. Temeljni epistemički razlog za ovakav stav proizlazi iz spomenute pretpostavke o idealnom spoznavatelju i tradicionalne teorijske fokusiranosti na njegove individualne spoznajne mehanizme te općenite filozofske suzdržanosti prema razmatranju socijalnih izvora znanja. Osloniti se na svjedočenje drugih informatora uvijek se smatralo manje pouzdanim od toga da se oslonimo na vlastito opažanje. Općenito, drugi ljudi i njihova svjedočanstva manje su pouzdani i stoga što uvijek postoji otvorena mogućnost da nas prevare: mogu nas namjerno ili nenamjerno lagati, često ne možemo procijeniti stupanj njihove kompetencije za sudove koje prenose, posjeduju interese zbog kojih im može biti stalo da prihvatimo njihove (lažne) stavove, mogu biti kapriciozni ili maliciozni, mogu imati neke emocionalne razloge s kojima nismo upoznati. Sve to su razlozi zbog kojih je moguće u pitanje dovesti vjerodostojnost tuđih stavova i svjedočanstava i, posljedično, razlog zbog kojeg treba preferirati prakticiranje epistemičke samodostatnosti (Fricker 2006).

Nadalje, osim isticanja manje pouzdanosti tuđih svjedočanstava, uključujući i svjedočanstava autoriteta, u usporedbi s donošenjem suda "svojom glavom", postoje i drugi epistemički razlozi za oprez prema povjerenju u stručnjake. Naime, u suvremenim raspravama vrlo je popularan stav da ne treba imati povjerenje u stručnjake jer su i oni sami podložni različitim preduvjerenjima i vrijednostima koje kontaminiraju njihove stavove: mit o neutralnim ili objektivnim znanstvenicima potrebno je napustiti kao i općenito povjerenje u postizanje objektivnosti i neutralnosti zbog koje smo vjerovali stručnjacima. Upravo u ovoj revizionističkoj epistemološkoj pretpostavci postmodernističkih filozofa o socijalnoj konstruiranosti ideje objektivnosti i istine leži teorijski izvor sumnje prema stručnjacima i ekspertizi (Rorty 1979, Barnes i Bloor 1982, Lyotard 1984, Latour i Woolgar 1986, Shapin 1994). Neki su blaži pa tvrde da mit o neutralnim stručnjacima treba zamijeniti, ne potpunim odbacivanjem njihove uloge u epistemičkoj podjeli posla već jasnim razumijevanjem njihovih ograničenja: intelektualne sposobnosti stručnjaka, količina podataka kojima raspolažu te vrijeme i naponi koje su uložili kako bi stekli ekspertizu ne mogu neutralizirati ili otkloniti ograničenja kreirana njihovim preduvjerenjima ili uvjerenjima (Kitcher 2011). Unatoč ovoj racionalnijoj opciji, sve je češći stav, posebice među onima koji su prigrlili postmodernističku perspektivu, da superiorne

intelektualne sposobnosti stručnjaka u kombinaciji s njihovim osobnim uvjerenjima ili vrijednosnim sustavima mogu čak učiniti i dodatnu štetu – što je onda dodatni razlog za preferiranje vlastitog stava pred povjerenjem ili oslanjanjem na stručnjake.

Treći razlog kojim se naglašava potreba oslanjanja na vlastite snage kritičkog mišljenja jest izvjesni etički, politički, ali i epistemološki egalitarizam. Vrlina autonomije ili oslanjanja na vlastito promišljanje ima prednost pred povjerenjem u stručnjake upravo zbog odbojnosti ideje da smo pod dominacijom druge osobe ili da se moramo podčiniti mišljenju, volji ili stavovima druge osobe. To jednako vrijedi za naše intelektualno djelovanje, koliko i za ono koje se tiče morala ili unutar političke arene (Foucault 1980, 1991).

Četvrti razlog zbog kojeg se mišljenje autoriteta ili stručnjaka može dovesti u pitanje jest uvjerenje o “mudrosti mnoštva” (*wisdom of the crowd*) ili stavu da će mnoštvo ljudi s različitim stavovima, od kojih mnogi i ne trebaju biti stručnjaci, generirati veću epistemičku kvalitetu nego stav izoliranih pojedinaca ili stručnjaka. U suvremenim debatama o epistemologiji demokracije (posebice u debatama o deliberativnoj demokraciji, ali i onima o pop-kulturnim pojavama poput *Wikipedije*, istraživanja javnog mnijenja i sl.), nije rijedak stav da se ono što ljudi gube u epistemičkoj vrijednosti pojedinačnog (nestručnog) mišljenja nadoknađuje kroz objedinjavanje mnoštva različitih stavova (Goodin i Spiekerman 2018). Uostalom, ideja demokratske participacije, glasovanja ili javnih rasprava utemeljena je na stavu da mnogo ljudi može biti “pametnije” od stručnjaka u području, upravo zato što različitost i brojnost njihovih perspektiva neutralizira pojedinačne predrasude ili vrijednosne kontaminacije. Etički i politički vrijedno uključivanje mnoštva i pravičnost nefavoriziranja bilo koga transformira se u epistemičku vrijednost obuhvatnosti različitih perspektiva i dokazne građe (Peter 2008, 2013, 2016). Ukratko, smatra se da je dugoročno bolje prakticirati kritičko mišljenje mnoštva nego povjerenje u stručnjake, jer će participacija i deliberacija mnoštva dati epistemički kvalitetnija rješenja nego stavovi stručnjaka (Prijić-Samaržija 2017).

Unatoč izvjesnoj uvjerljivosti navedenih argumenata, čini mi se da oni ipak mogu i trebaju biti sagledani unutar šire slike. Polazim od, čini mi se, neupitne pretpostavke da su stručnjaci najbolji dostupni vodiči do istine. Stručnjaci nisu, dakako, u posjedu istina i nemaju apsolutno objektivan i neutralan uvid u odgovore na pitanja, ali su, u usporedbi s ostalim epistemičkim djelatnicima, bolji u traganju za istinom, u detektiranju pogrešnih vjerovanja, u rješavanju problema ili u prakticiranju

epistemičkih vrlina. Upravo zato i jesu stručnjaci. Stručnjaci ne samo da posjeduju više (visokospecijaliziranih) znanja ili podataka, nego također, u usporedbi s ostalima, bolji u njihovu strukturiranju, kontekstualizaciji i primjeni. Stručnjaci su obučeni da primjenjuju odgovarajuće pouzdane metode u provedbi istraživanja, artikuliranju argumenata, razrješavanju poteškoća i suočavanju s alternativnim rješenjima. Ukratko, oni su, u usporedbi s ostalim spoznavateljima, u području svoje ekspertize daleko superiorniji onima koji nisu prošli njihovu edukaciju i proces stjecanja iskustva (Goldman 2001). Posljedično, unatoč potrebnim propitivanjima epistemičkih dosega stavova stručnjaka, bilo bi uistinu opasno dovesti u pitanje općenitu pouzdanost stručnjaka u korist stava da svatko može, pukim prakticiranjem pomne refleksije o danom pitanju, imati epistemički jednakovrijedan stav.³ Štoviše, nestručnjaci su, po definiciji, epistemički ovisni o njima kako u rješavanju svojih problema, tako i u formiranju vjerovanja. Analiza socijalnih izvora znanja se danas, za razliku od tradicionalnih epistemoloških rasprava, posve legitimirala unutar epistemologije svjedočanstva i socijalne epistemologije. Uza sve dileme vezane uz pouzdanost prihvaćanja svjedočanstava drugih ljudi, činjenica jest da smo nužno epistemički ovisni o svjedočenjima drugih ljudi, a posebice o stručnjacima. Činjenica je i da smo većinu svojih vjerovanja formirali upravo zahvaljujući drugim ljudima, a da je naša uspješnost najvećim dijelom upravo utemeljena na prihvaćanju stavova stručnjaka. Dakako, potrebno je jasno definirati uvjete pod kojima treba prihvaćati svjedočanstva stručnjaka, ali puko odbacivanje ili podcjenjivanje prihvaćanja istih te oslanjanje samo na vlastite snage dovelo bi nas ne do istine, već u situaciju posvemašnjeg epistemičkog osiromašenja (Reid 1983 [1785]).

Drugo, stručnjaci jesu, kao i drugi ljudi, podložni vrijednosnim, ideološkim, teorijskim i drugim osobnim (pred)uvjerenjima koja mogu kontaminirati razmatranje određenog pitanja. Međutim, nisu neproporcionalno podložniji tome nego drugi ljudi. Naprotiv, ima temelja stav da su stručnjaci, upravo zato što su educirani, opremljeniji epistemičkim alatima kojima mogu osvijestiti i prepoznati vlastita vrijednosna i druga

---

³ Nije sporno da postoje osobe koje su na mjestima koje bi trebali zauzimati stručnjaci, ali ne posjeduju navedene kvalitete stručnjaka. To nisu objektivni, već reputacijski stručnjaci. Jednako tako, stručnjak nikada nije stručnjak za sve, ne postoje univerzalni stručnjaci. Stručnjak u jednom području uvijek je nestručnjak u nekom drugom. Posljedično, status stručnjaka kako smo ga definirali ne nosi nikakvu privilegiranu društvenu poziciju osobe od fundamentalnog autoriteta već isključivo od dodijeljenog ili izvedenog povjerenja u području u kojem su pokazani i rezultati. Stručnjaci, prema našoj definiciji, nisu privilegirana politička elita niti bi ih trebalo poistovjećivati s političkim pozicijama bilo koje vrste (Prijić-Samaržija 2018).

ograničenja i nositi se s njima u cilju dolaženja do najboljih rješenja. Kritika mita o neutralnim stručnjacima ima svoju snagu, ali ona je daleko od popularnosti koja je prati. Široka podrška ovom stavu zasigurno je povod da se zapitamo koliko je stav o vrijednosnoj inficiranosti stavova stručnjaka upravo stav utemeljen na (možda i opravdanom) izvanepistemološkom strahu od privilegiranja elita, ali i dodatno podržan voljom za moći zagovornika nekih opasnih antiprosvjeteljskih struja kojima smeta neupitna vrijednost ekspertize. U svakom slučaju, čini se da nema dobrog epistemičkog razloga za isključivost prema stajalištima stručnjaka.

Treće, kada je u pitanju argument egalitarizma, onda je svakako potrebno još preciznije razlikovati političku i epistemičku domenu. Uvažavajući nepravednost i odbojnost koju osjećamo prema tome da budemo pod dominacijom ili podčinjeni drugima, treba ipak uvidjeti da se u epistemičkoj domeni poziv na egalitarizam vrlo brzo razotkriva kao intelektualno neodgovorni epistemički egoizam. Linda Zagzebski jasno je artikulirala apsurd epistemičkog egalitarizma:

Svi mi priznajemo da neke osobe posjeduju više naslijeđene inteligencije od drugih, ili da su obdarene intelektualnim vještinama u većoj mjeri nego drugi, ili da imaju bolji pristup informacijama u nekim domenama, ali uzimamo zdravo za gotovo da te razlike nisu značajne za epistemologe kada pristupaju nekim temama i da nisu relevantne za utemeljenje autoriteta u području vjerovanja na neki bitan i supstancijalan način. (Zagzebski 2012: 6)

Drugim riječima, ima nešto začudno u činjenici da smo svi svjesni toga da su neki među nama bolji vodiči do istine, ali da istodobno ne želimo biti pod njihovom dominacijom i da radije prihvaćamo svoja vjerovanja za koja postoji veća vjerojatnost da će biti pogrešna. Iako to može biti razumljiv zahtjev iz nekih izvanepistemičkih razloga u određenim okolnostima, jasno je da takva epistemička odluka nije intelektualno odgovorna. Samo pod pretpostavkom epistemičkog revizionizma ili stava da nema epistemički boljih ili lošijih vjerovanja bolje je inzistirati na svojem vjerovanju ili neznanju – zato što je naše, bez obzira kakve kvalitete ono zapravo bilo. Međutim, ta je pretpostavka daleko od općeprihvaćenog stava i – po svemu sudeći – daleko od suvisle i prihvatljive argumentacije.

Konačno, nije moguće ni bezuvjetno prihvatiti da “mudrost mnoštva” automatski transformira političku vrijednost u epistemičku. Agregiranje stavova mnoštva, puka participacija koja uključuje i sabire različita stajališta mnogih, sama po sebi nema nikakvo svojstvo koje bi jamčilo epistemičku kvalitetu (Goldman 1991, 1999, 2010; Goldman i Cox 1996). Objedinjavanje stavova mnogih jednostavno neće nikakvom “nevidljivom rukom” generirati epistemički kvalitetno vjerovanje ako

stavovi od kojih se polazi već i sami nisu (primjereno) kvalitetni. Mnogo je empirijskih dokaza u korist određenog pesimizma prema stavovima mnoštva upravo zbog neadekvatne informiranosti, kapacitiranosti i motiviranosti uključenih u rasprave koji generiraju i nekvalitetne epistemičke stavove (Ahlstrom-Vij 2012, 2013). Štoviše, višestruko je pokazano da oni koji znaju manje-više vjeruju svojim stavovima i kompetencijama: sposobnost formiranja ispravnih vjerovanja obrnuto je proporcionalna samopouzdanju i otvorenosti prema revidiranju vlastitih stavova, kada su konfrontirana s drugačijima ili kompleksnijima (Kruger i Dunning 1999). Osim toga, postoje brojna društvena ograničenja, poput tzv. hegemonije zajedničkog znanja, koja dodatno dovode u pitanje epistemičku kvalitetu čak i rasprave mnoštva. Naime, čak i da je moguće da pojedinci koji sudjeluju u raspravi neovisno i bez tuđih utjecaja formiraju vlastita vjerovanja, pokazano je da često raspoložu istim podacima. Nestručnjaci obično dijele iste podatke (koje mogu svi razumjeti), a kako se oni ponavljaju u međusobnim raspravama dobivaju na dodatnoj uvjerenosti i značaju koji objektivno nemaju. U konačnici, taj najniži zajednički nazivnik koji je poznat i prihvatljiv svima, stručnima i nestručnima, postaje zajedničko vjerovanje ili sud (Prelec, Seung i McCoy 2017). Ukratko, "mudrost mnoštva", iako ima veliki demokratski potencijal, treba sagledavati u svjetlu činjenice da će imati veću epistemičku relevantnost samo pod pretpostavkom da sudionici već imaju epistemički kvalitetna vjerovanja ili otvorenost prema epistemički kvalitetnim vjerovanjima.

Nakon svega, čini se da podcjenjivanje povjerenja u epistemičke autoritete samo po sebi, kao epistemičko djelovanje, ne može biti epistemički odgovorno ako nam je stalo do epistemičke kvalitete. Kao što smo vidjeli, suprotstavljanje kritičkog mišljenja i povjerenja u stručnjake ili podcjenjivanje tuđe ekspertize generirano je dvama u konačnici neutemeljenim pretpostavkama: (i) pretpostavkom idealiziranog spoznavatelja i okolnosti zbog kojih kritičko mišljenje svakog čovjeka uvijek i nužno rezultira epistemičkom kvalitetom; (ii) pretpostavkom epistemološkog revizionizma u pogledu objektivne epistemičke vrijednosti, prema kojoj istina, epistemička kvaliteta, pa ni ekspertiza stručnjaka nisu objektivne vrijednosti. Dok prva zanemaruje realne socijalne okolnosti formiranja vjerovanja, druga formiranje vjerovanja reducira isključivo na socijalnu dimenziju njihovog nastajanja. Pravi put je negdje između, u uvažavanju društvene situiranosti spoznavatelja, ali i u zadržavanju objektivne epistemičke vrijednosti vjerovanja, koja ne može biti reducirana na socijalne okolnosti njegovog nastanka. Ukratko, objektivna epistemička kvaliteta u realnim (subidealnim) epistemičkim okolnostima postiže se kritičkim

mišljenjem, ali i povjerenjem u stručnjake. Nema supstancijalne napetosti između ove dvije epistemičke strategije: nastavno na to, pokušat ću pokazati da povjerenje u stručnjake ne samo da ne treba suprotstavljati kritičkom mišljenju, već i da je ono sastavni dio ispravnog razumijevanja kritičkog mišljenja.

4. Epistemička autonomija i kritičko mišljenje

Epistemička autonomija ili oslanjanje na vlastite intelektualne snage je nedvojbeno vrлина odgovornog epistemičkog djelatnika. Međutim, kako sam već najavila, stava sam da se kritičko mišljenje ne može svesti na epistemičku autonomiju, posebice shvaćenu kao isključivanje oslanjanja na autoritete. Kritičko mišljenje uključuje epistemičku autonomiju u smislu u kojem ona referira i na samostalno savjesno i pažljivo razmatranje pitanja, reflektiranje o problemu koje može i ponekad treba rezultirati i epistemičkom odlukom o povjerenju prema onima za koje je procijenjeno da znaju više i bolje od nas samih. Povjerenje u epistemičke autoritete ili stručnjake također je dio kritičkog mišljenja, ali i prakticiranja epistemičke autonomije. Za razliku od Huemera, smatram da se kritičko mišljenje ne može poistovjetiti s isključivanjem povjerenja u epistemičke autoritete. Za razliku od analitičkog tradicionalizma i postmodernog redukcionizma, ne smatram da epistemička autonomija isključuje povjerenje u stručnjake. Držim da treba ostati pri početnoj Deweyevoj definiciji kritičkog mišljenja kao savjesnog i pažljivog reflektiranja o vjerovanju. Slažem se s Lindom Zagzebski da epistemička autonomija ima epistemičku vrijednost samo ako doprinosi epistemičkoj kvaliteti i uključuje i mogućnost da epistemički autonomno izaberemo osloniti se na stručnjake. Nije epistemički odgovorno kritičko mišljenje inzistirati na vlastitom stavu, unatoč tome što smo svjesni da znamo manje i da naš stav ne može biti adekvatne epistemičke kvalitete. Nije epistemički odgovorno niti ne imati uvid u vlastite intelektualne deficite i prigrliti iluziju osobne superiornosti usprkos komparativno lošijem znanju i obrazovanju. Naprotiv, povjerenje u stručnjake, epistemičke autoritete u području, nužan je dio epistemički odgovornog prakticiranja epistemičke autonomije.

[...] epistemički autoritet ne referira uvijek na stručnjake (ljude koji su pouzdan izvor podataka u nekoj domeni) već na kompleksniju situaciju u kojoj, na temelju savjesne samorefleksije, imamo povjerenja u osobu u čija vjerovanja (i svjedočanstva) smatramo da je bolje vjerovati nego samima sebi. (Zagzebski 2012: 5)

Razumijevanje odnosa kritičkog mišljenja i epistemičke autonomije unutar tradicionalne (analitičke) epistemologije slijedilo je sljedeće zaključivanje:

1. Kritičko mišljenje je epistemička vrlina epistemički autonomnog djelovanja.
  2. Epistemički autonomno djelovanje isključuje oslanjanje na epistemičke autoritete.
  3. *Svaki epistemički djelatnik može prakticiranjem epistemičke autonomije postići epistemičku vrlinu (pretpostavka idealiziranog spoznavatelja).*
- K: Stoga, epistemička vrlina kritičkog mišljenja isključuje oslanjanje na epistemičke autoritete.

Razumijevanje kritičkog mišljenja i epistemičke autonomije prema postmodernističkim ili konstruktivističkim epistemologijama temeljilo se na sljedećem zaključivanju:

1. Kritičko mišljenje je epistemička vrlina epistemički autonomnog djelovanja.
  2. Epistemički autonomno djelovanje isključuje oslanjanje na epistemičke autoritete.
  3. *Izostanak objektivne epistemičke vrijednosti svako prakticiranje epistemičke autonomije čini epistemičkom vrlinom (pretpostavka isključivo socijalne determiniranosti vjerovanja).*
- K: Stoga, epistemička vrlina kritičkog mišljenja isključuje oslanjanje na epistemičke autoritete.

Držim da je o odnosu kritičkog mišljenja i epistemičke autonomije ispravnije zaključivati na sljedeći način:

1. Kritičko mišljenje je epistemička vrlina epistemički autonomnog djelovanja.
  2. Epistemički autonomno djelovanje u najvećoj mjeri doprinosi epistemičkoj kvaliteti.
  3. *Epistemički autonomno djelovanje uključuje i oslanjanje na autoritete ako doprinosi epistemičkoj kvaliteti.*
- K: Stoga, epistemička vrlina kritičkog mišljenja uključuje oslanjanje na epistemičke autoritete.

Kao što sam već spomenula, pogrešno razumijevanje naravi kritičkog mišljenja proizlazi, s jedne strane, iz otklona od socijalne dimenzije spoznaje (unutar tradicionalne analitičke epistemologije), a s druge iz

prenaglašavanja te iste socijalne dimenzije (unutar postmodernizma ili socijalnog konstruktivizma). Socijalna epistemologija, kao već jasno legitimirana disciplina, omogućila je da se pitanje jasnije sagleda i zauzme pozicija između tradicionalizma i redukcionizma (Fricker 1998). Upravo pažljivija analiza uloge socijalne dimenzije u formiranju vjerovanja omogućuje uočavanje pretpostavke tradicionalne (analitičke) epistemologije zaokupljene poglavito pitanjima uvjeta znanja i spoznaje potpuno izoliranog individualnog spoznavatelja. Epistemički djelatnik predstavljan je kao asocijalno biće, a socijalne okolnosti kao posve irelevantne za njegovo formiranje vjerovanja. Dok je tradicionalna (analitička) epistemologija namjerno izbjegavala istraživanje interpersonalnih socijalnih aspekata spoznaje, pokreti poput postmodernizma, sociologije znanja ili kulturnih studija upravo su isticanjem ovog deficita u istraživanju znanja zadobile na popularnosti i neočekivanoj prijemčivosti u intelektualnim krugovima. Kako sam već napomenula, važan dio njihove agende upravo je odbacivanje normativne dimenzije epistemologije, a posebice objektivne epistemičke validnosti vjerovanja u korist analize socijalnih uvjeta stvaranja vjerovanja. Naglašavanje socijalnog karaktera spoznaje dovelo je do potpune redukcije vjerovanja na socijalne uvjete njihovog nastanka, epistemički je djelatnik sveden na puku funkciju odnosa moći, a njegova vjerovanja na sociokulturne konstrukcije (pri čemu je jedini zadatak epistemologije dekonstrukcija ili analiza tih uvjeta nastanka vjerovanja).

Ukratko, ključnim mi se čini nadići ograničenja tradicionalizma i redukcionizma, može se reći i modernizma i postmodernizma, u cilju sveobuhvatnog kompleksnijeg sagledavanja epistemičkih vrlina (i poroka). Na taj način omogućeno nam je i bolje razumijevanje pojma kritičkog mišljenja, kao i zabluda koje mogu naštetiti traganju za istinom i stvaranju epistemički kvalitetnih vjerovanja. U posljednjem odsječku pokušat ću pokazati kako se, temeljem ispravnog razumijevanja naravi i značenja kritičkog mišljenja, može raskrinkati sveprisutan i devastirajući fenomen kulture neznanja, ali i prakticirati regulativna ili primijenjena epistemologija.

5. Kultura neznanja

Ponovno razmatranje kritičkog mišljenja upućuje nas na ponovno promišljanje značenja samostalne refleksije ili epistemičke autonomije koju, kako sam pokušala argumentirati, treba poglavito shvatiti kao zahtjev za povećanom osjetljivošću na epistemičku kvalitetu konačnih vjerovanja, a ne kao puko oslanjanje na vlastite intelektualne snage. Samostalnost

u promišljanju ili epistemičku autonomiju treba razumijevati ne kao epistemički neodgovorni egoizam ili egocentrizam, već kao prostor samostalnog prosuđivanja o tome kako postići najbolja vjerovanja. Epistemička ovisnost o drugima nije neodgovorna sve dok u njenim osnovama stoji savjesno razmatranje konačne kvalitete vjerovanja. Ne postajemo manje samostalni ili autonomni ako procijenimo da je povjerenje u stručnjake opravdano, kao što ne postajemo ni automatski više samostalni i autonomni odbijajući razumjeti narav povjerenja i epistemičke ovisnosti. Bit epistemičke vrline (epistemičke odgovornosti/traganja za istinom) je epistemička kvaliteta, najbolje epistemičko postignuće, a ne prihvaćanje ili neprihvatanje da nam epistemički život bude reguliran od strane drugih, uključujući epistemičke autoritete. Nasuprot hiperindividualizmu ili kvazisolipsizmu s jedne i sociopolitičkom determinizmu ili pak socijalnom fatalizmu s druge strane, treba razmisliti o idealu "neovisne ovisnosti". Epistemički djelatnik kojem možemo pripisati epistemičke vrline jest osoba koja želi biti na primjeren način "regulirana" od drugih, na način da misli svojom glavom kao neovisan i kritični mislitelj i istraživač. Ako kritičko mišljenje jest epistemička ili intelektualna vrlina, ono mora inkorporirati elemente intelektualnog povjerenja (i skromnosti), a da pritom ne sklizne u epistemički porok epistemički neodgovorne ovisnosti i reguliranosti drugima.

Posebno je važno na pravi način razumjeti značenje i sadržaj vrline kritičkog mišljenja zbog suvremenog fenomena tzv. "kulture neznanja" koja se, neočekivano, upravo slavi kao legitimni epistemički stav, pa čak i kao ideologija "navodno" kritičkog mišljenja (DeNicola 2017, Nichols 2017). Kada govorim o kulturi neznanja, mislim poglavito na učestale prakse samouvjerenog samostalnog formiranja vjerovanja i donošenja sudova o pitanjima o kojima se ne posjeduje relevantno znanje. Neznanje označava stanje u kojima se spoznavatelji oslanjaju na stereotipe i predrasude, zanemaruju i obezvrjeđuju racionalno i odgovorno istraživanje i promišljanje uz potpuno nerazumijevanje važnosti odgovarajuće dokazne građe prilikom formiranja vjerovanja ili donošenja odluka. "[K]ultura neznanja reflektira uzdizanje volje nad razumom, gubitak smislenog pojma objektivnosti i radikalnu promjenu u demokratskoj epistemologiji" (DeNicola 2017: 9). Umjesto vrijednosti intelektualne odgovornosti, epistemičke savjesnosti i traganja za objektivnom epistemičkom kvalitetom, u kulturi neznanja razvija se ideja "moje vlastite istine". Radi se o zahtjevu da se legitimira privatni, posebni osobni uvid u "pravu istinu", znanje "upućenih" o zavjerama, podacima dostupnim samo iniciranima ili o istini koja se "otkriva" samo pojedincima.

Posljedice kulture neznanja ogledaju se u različitim pseudoznanstvenim pokretima poput onih protiv cijepjenja, za poučavanje kreacionizma, teorijama zavjera, poricateljima klimatskih promjena i slično. Jednako tako, svjedoci smo skepticizma prema znanosti koji ima sva obilježja nove krize prosvijećenosti. Skepticizam prema znanosti vrlo je jasno koreliran sa sklonošću političkoj ideologiji, religijskim stavovima, moralnim uvjerenjima, životnim stilovima, ali i posjedovanjem znanja o osnovama znanosti (Lewandowsky et al. 2016). Na koncu, otvoreno se proklamira antiintelektualizam, kritizira “knjiško” znanje, odbacuju institucijski i teško stečeni standardi znanja koji se njeguju od vremena prosvjetiteljstva i koji su nedvojbeno unaprijedili kvalitetu uvjeta življenja (DeNicola 2017, Nichols, 2017).

Kultura neznanja, paradoksalno, izvire upravo iz razumijevanja kritičkog mišljenja na način da se radi o legitimnosti bezuvjetnog prakticiranja samostalne refleksije ili epistemičke autonomije. Štoviše, čini se kao da je u djelo proveden stav da je samostalno mišljenje koje isključuje stručnjake uvijek intelektualna vrlina, a povjerenje u stručnjake ili epistemičke autoritete uvijek intelektualni porok. Teško da možemo zamisliti da su i tradicionalni (analitički) epistemolozi kao i oni postmodernistički imali na umu javno eksponiranje kulture neznanja kao prakticiranje samostalne refleksije i epistemičke autonomije. Kada se govorilo o potrebi epistemičke autonomije i epistemičke samodostatnosti u borbi protiv autoriteta, zasigurno se nije mislilo na opravdanje neznanja, zanemarivanje podataka, racionalne rasprave i razmjene. Međutim, danas se čini opravdanim smatrati da jedan od teorijskih razloga širenja kulture neznanja – iako svakako ne i jedini, s obzirom na niz drugih političkih i socijalnih uzroka – jest upravo inzistiranje na bezuvjetnoj samostalnosti i epistemičkoj autonomiji svakog spoznavatelja. Upravo je zato potrebno pojasniti značenje i ulogu samostalne refleksije ili epistemičke autonomije za kritičko mišljenje.

Epistemička vrlina kritičkog mišljenja zahtijeva samostalnost ili autonomiju kao nužan uvjet za procjenu toga postižu li se epistemički najbolji rezultati samostalnim istraživanjem ili povjerenjem u epistemičke autoritete. Bit oslanjanja na vlastite epistemičke snage jest u tome, a ne u legitimiranju egoističkog preferiranja vlastitih stavova, samo zato što su vlastiti, pred svim ostalima.

Zahvale

Zahvaljujem se anonimnim recenzentima na detaljnim i konstruktivnim kritikama i savjetima zbog kojih članak ima zasigurno manje nedostataka nego što bi ih imao bez njih. Rad je financiralo Sveučilište u Rijeci projektom broj uniri.human-18-151.

Literatura

- Ahlstrom-Vij, K. 2012. "Why deliberative democracy is (still) untenable?", *Public Affairs Quarterly* 26(3): 199–220.
- Ahlstrom-Vij, K. 2013. "Why we cannot rely on ourselves for epistemic improvement", *Philosophical Issues* 23(1), 276–296.
- Barnes, B. i Bloor, D. 1982. "Relativism, rationalism, and the sociology of knowledge", u: M. Hollis i S. Lukes (ur.), *Rationality and Relativism* (Cambridge, MA: MIT Press).
- Code, L. 1987. *Epistemic Responsibility* (Hanover: University Press of New England).
- DeNicola, D. R. 2017. *Understanding Ignorance* (Cambridge, MA: MIT Press).
- Dewey, J. 1998 [1933]. *How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to The Educative Process* (Boston: Houghton Mifflin).
- Foucault, M. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977* (New York: Pantheon).
- Foucault, M. 1991. *Discourse and Truth: The Problematizations of Parrhesia* (Evanston: Northwestern University Press).
- Fricker, E. 2006. "Testimony and epistemic autonomy", u: J. Lackey i E. Sosa (ur.), *The Epistemology of Testimony* (Oxford: Oxford University Press).
- Fricker, M. 1998. "Rational authority and social power: Towards a truly social epistemology", *Proceedings of the Aristotelian Society* 98(2), 159–177.
- Goldman, A. I. 1991. "Epistemic paternalism: Communication control in law and society", *Journal of Philosophy* 88(3), 113–131.
- Goldman, A. I. 1999. *Knowledge in a Social World* (Oxford: Oxford University Press).
- Goldman, A. I. 2001. "Experts: Which ones should you trust?", *Philosophy and Phenomenological Research* 63(1), 85–109.
- Goldman, A. I. 2010. "Why social epistemology is real epistemology?", u: A. Haddock, A. Millar i D. Pritchard (ur.), *Social Epistemology* (Oxford: Oxford University Press), 1–28.
- Goldman, A. I. i Cox, J. 1996. "Speech, truth, and the free market for ideas", *Legal Theory* 2(1), 1–32.
- Goodin, E. R. i Spiekerman, K. 2018. *An Epistemic Theory of Democracy* (Oxford: Oxford University Press).

- Greco, J. 2002. "Virtues in epistemology", u: P. Moser (ur.), *Oxford Handbook of Epistemology* (New York: Oxford University Press).
- Huemer, M. 2005. "Is critical thinking epistemically responsible?", *Metaphilosophy* 36(4), 522-531.
- Kitcher, P. 2011. *Science in a Democratic Society* (Amherst, New York: Prometheus Books).
- Kruger, J. i Dunning, D. 1999. "Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments", *Journal of Personality and Social Psychology* 77(6), 1121-1134.
- Latour, B. i Woolgar, S. 1986. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts* (Princeton: Princeton University Press).
- Lewandowsky, S., Mann, M. E., Brown, N. J. L., Friedman, H. 2016. "Science and the public: Debate, denial, and skepticism", *Journal of Social and Political Psychology* 4(2), 537-553.
- Lyotard, J.-F. 1984. *The Post-Modern Condition* (Minneapolis: University of Minnesota Press).
- Montmarquet, J. 1993. *Epistemic Virtue and Doxastic Responsibility* (Savage, Maryland: Rowman and Littlefield).
- Nichols, T. 2017. *The Death of Expertise* (New York: Oxford University Press).
- Peter, F. 2008. *Democratic Legitimacy* (New York: Routledge).
- Peter, F. 2013. "The procedural epistemic value of deliberation", *Synthese* 190(7), 1253-1266.
- Peter, F. 2016. "The epistemic circumstances of democracy", u: M. Fricker i M. Brady (ur.), *The Epistemic Life of Groups* (Oxford: Oxford University Press).
- Prelec, D., Seung, H. S. i McCoy, J. 2017. "A solution to the single-question crowd wisdom problem", *Nature* 541(7638), 532-535.
- Prijić-Samaržija, S. 2017. "The role of experts in a democratic decision-making process", *Etica & Politica / Ethics & Politics* 19(2), 229-246.
- Prijić-Samaržija, S. 2018. *Democracy and Truth* (Udine: Mimesis International).
- Reid, T. 1983 [1785]. *Essays on the Intellectual Powers of Man*, u: R. Beanblossom i K. Lehrer (ur.), *Thomas Reid's Inquiry and Essays* (Indianapolis: Hackett).
- Riggs, W. 2006. "The value turn in epistemology", u: V. Hendricks i D. Pritchard (ur.), *New Waves in Epistemology* (Aldershot: Ashgate).
- Roberts, R. i Wood, J. 2007. *Intellectual Virtues: An Essay in Regulative Epistemology* (Oxford: Oxford University Press).
- Rorty, R. 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton: Princeton University Press).

Shapin, S. 1994. *A Social History of Truth* (Chicago: University of Chicago Press).

Sosa, E. 2007. *A Virtue Epistemology* (Oxford: Oxford University Press).

Turri, J., Alfano, M. i Greco, J. 2017. "Virtue epistemology", *The Stanford Encyclopaedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/> [prijeto 16. 08. 2019.].

Zagzebski, L. 1996. *Virtues of the Mind: An Inquiry into the Nature of Virtue and the Ethical Foundations of Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press).

Zagzebski, L. 1998. "Virtue epistemology", u: E. Craig (ur.), *Encyclopaedia of Philosophy* (London: Routledge).

Zagzebski, L. 2012. *Epistemic Authority: A Theory of Trust, Authority, and Autonomy of Belief* (Oxford: Oxford University Press).